

ILON GÁBOR

A fa a velemi Régészeti Témaparkban

Az így nevezett helyet a velemi gyermekjátszótér és a hajdani KISz-tábor, később Avar szálló jelenlegi romjai között találjuk a Szent Vid hegy lábánál csordogáló Velemi-patak felső folyásának partján, a faluból a Kőszegre vezető aszfaltút szomszédságában. Kivitelezésére az „alpannonia – határtalan vándorlás” elnevezésű, osztrák – magyar európai uniós projekt keretében került sor 2012-ben. E sorok szerzőjét a kőszegi alpolgármester hívta fel telefonon kb. 2010-ben és érdeklődött, hogy lenne-e javaslata Velemmel kapcsolatosan. Volt. Elmeséltem Bándi Gábor 1980-as évek elején, az országban elsőként megépített Régészeti Parkjának igen fontos, ámde méltatlanul rövid történetét.¹ Néhány hét múlva Nagy Marcella, a Savaria Múzeum Régészeti osztályának vezetője² kérte a segítségemet, a hegy lábánál építendő bronzkori ház tárgyában. Sokat beszélünk erről, és néhány hónap után eljutottunk a kivitelező árajánlatáig.

... 2013-ban, miután már több ismerősöm szólt – néztem meg a helyszínt. Így szembesültem azzal a ténnyel, hogy elképzeléseinket jól-rosszul felhasználták, de minket még a hivatalos megnyitóra is „elfelejtettek” meghívni.

A turistákat tájékoztató kétnyelvű (magyar – német) tábla szövegében felismerem a hegyen, általam 2004-ben állított háromnyelvű (magyar – angol – német) tábláim³ kivonatolását, és annak meglehetősen leegyszerűsített értelmezését. Természetesen ezt nem egyeztettem velem az „ismeretlen” szerzők. A helyszínen ma is olvasható uniós projektfeliratokból megtudható, hogy a soproni székhelyű Platánplán Mérnöki Iroda Kft. volt az épületek kivitelezője, amely korábban árajánlatot adott a Savaria Múzeumnak. A szombathelyi székhelyű, 2007-ben bejegyzett AJA-GUR Hagyományörző Ifjúsági Egyesület szerepe pedig valószínűleg a témapark tájékoztató táblája szövegének „megalkotására” és a bronzkori mőtárgyak másolatára szorítkozhatott. Utóbbiakat a 2013. évi Királyi városnapon a megyei közgyűlés elnöke adta át Kőszeg Város polgármesterének letétbe. A másolatokat ma a Kőszegi Városi Múzeum őrzi.⁴

Miután a helyszín látványa nagyon megviselt és fel is háborított, évekig elkerültem a környéket, a fejem a homokba dugtam és nem foglalkoztam az üggyel. Tudtam, a düh és a sértődöttség nem jó tanácsadó. Annak ellenére tettem ezt, hogy közben írtam meg és került kiadásra a velemi Kern István régészeti gyűjteményét feldolgozó könyvem⁵, valamint az aranykincset feldolgozó monográfiám magyar és angol nyelvű változata is.⁶

2018. július 26-án a kőszegi Városi Múzeum múzeumpedagógus munkatársa felkért, hogy tartsak a velemi Régészeti Témaparkban egy foglalkozást nyári táboros

diákjaiknak. Szívesen vállaltam ezt. E gyerekekkel történt másfél órás együttlétem tapasztalatai készítették végül e rövid tanulmány megírására.

Vitathatatlan, hogy az emberi társadalom talán legőszintébb és nagyon kreatív, jó megfigyelő képességgel rendelkező szeptet a gyerekek alkotják. A Szent Vid lábánál megtartott foglalkozás ékesen igazolta ezt.

A 13 gyerek az általános iskola 2., 4., 6. és 7. osztályba lépőit jelentette. Volt közöttük budapesti, kislódi és szombathelyi is a kőszegiek mellett. Ezért első lépésben elmeséltem és megbeszéltük a történettudomány (őskor – ókor – középkor – újkor – jelenkor) és a régészettudomány (kőkorszak – bronzkor – vaskor: Magyarországon kb. Kr.e. 350 000 – 1711) időrendi vázlatát és ebben a Témaparkban látható két építményt számukra világosan elhelyeztem.

Hogy a gyerekek elmélyülten, de mégis irányítottan ismerjék meg az építményeket, írásban tettem fel a kérdéseimet. Háromfős csoportokban dolgozhattak, amelyek mindegyikében volt egy leendő 7. osztályos „vezető”. Több alkalommal azonban kiderült: a kisebbek között nem egy kreatív, „véleményvezér” akadt. Az építmények mindegyikének tanulmányozására 5 percet kaptak, s ezt követően együtt beszéltek meg a kitöltött kérdőíveket és mutattam Nekik tárgyakat, képeket.

Az úthoz közelebbi, egy helyiségből álló rekonstruált építmény (1. ábra) eredetijét, a Szent Vid hegyen Bándi Gábor és Fekete Mária ásatásain 1974–1986 között tárták fel. Publikálatlan. Nagy Marcella terveinek felhasználásával került felépítésre. A bronzkor késői szakaszában, az úgynevezett Urnamezős kultúra idején, valamikor Kr.e. 1100 táján készülhetett.

Az 1. kérdés ez volt: „Miből épült?”

A négy csoport összesített válasza, helyes megfigyeléseik az alábbiak: palakő alapozással, lábazattal és tetőhéjazattal, fa (rönk, deszka, vessző) elemekkel, agyag padlóval. A gyerekek azt is észrevették, hogy az építők cementes habarccsal erősítették össze a kőlábazatot. Az ugyanis ma már az időjárás viszontagságainak köszönhetően mállik, és nyilván vannak olyan látogatók is, akik a természetes folyamatot gyorsítják. Ez egy komoly kivitelezői hiba, amit az építőt segítő vezető régész szakembernek elleneznie kellett volna. De mivel nem volt ilyen a helyszínen, az anyaghasználat lényegtelen momentummá vált S ha a gyerekek vagy a felnőtt látogatók ezt észreveszik és elhiszik, akkor hamis ismeretet sajátítanak el.

Természetesen elmeséltem Nekik, hogy a palakő helyben megtalálható. Ennek különböző fajtáiból van a Kőszegi-hegység. Ahol előbukkan, ott fejthető. Az erősen tömör és szerpentinés változat az osztrák oldalon bányászható, ami jól hasítható és akár ilyennel is „cserepezhették” a tetőt. (2–3. ábra) Megbeszéltük, hogy mi az alapvető különbség a rönk- és a gerendaház között. Hogy a rönkök használatára a hajdani, az építmény pusztulásakor esetleg kiegészítő agyag tapasztások formájából jöhet rá a régész. Hogy a leagyagozott (sározott) padlót többször megújíthatták, s hogy ezt mi régészek aprólékos bontással meg tudjuk figyelni. (4. ábra)

A rekonstruált épület kivitelezés során fenyőfát használtak. Ez nem igazán szerencsés megoldás. Ugyanis – és idézem – Sümegei Pál⁷ szegedi geológus professzor és munkatársai 2002-ben mélyített zavartalan magfúrásának általuk készített összefoglalását. *A helyszín a hegy lábától kissé távolabb, kb. 300 m-re van, a mai turisztikai látványosság, Nováksfalva szomszédságában, a hajdani velemi fürdő égerlápjának területén, ami Velem és Kőszegszerdahely községek között, 320–330 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el. Az égerláp a Cseke-patak egykori medrében és annak környékén alakult ki. A Velemi- majd Szerdahelyinek nevezett és a Cseke-patak allúviума 320 méter tengerszint feletti magasságban ér össze, így a legnedvesebb üledék itt található. A Cseke-patak irányváltoztatásra kényszerült a nagyobb vízhozamú Velemi-/ Szerdahelyi-patak miatt. Elhagyott medrében üledékdepó alakult ki. Ennek, most minket érdeklő 164–160 cm-es I. szintje a középső bronzkor után keletkezett, hiszen dió pollenjét tartalmazta. A pollenkép alapján itt egy fajgazdag kemény- és puhafás ligeterdő kifejlődését rekonstruálhatjuk. A legjellemzőbb lokális fásszárú fajokat a tölgy (*Quercus*), juhar (*Acer*), fűz (*Salix*) alkotta. A jelentősebbnek tűnő százalékos arányban megjelenő jegenyefenyő (*Abies*), erdei fenyő (*Pinus*) és lucfenyő (*Picea*) távoli, az uralkodó szélirány alapján alpi behordású. A dió (*Juglans*), a gabonafélék együttes jelenléte, a taposott területeken, szántóföldek, legelők mentén terjedő gyomok (lórum – *Rumex*, gyermekláncfű – *Taraxacum*) mennyisége nyomán a környező területeken erőteljes földművelés folyt. A dió, az eddigi pollenadatok alapján, a középső bronzkortól jelenik meg a Kárpát-medencében⁸, így a fúrás fekéjében a jelenléte maximuma a vizsgált kort (feltehetően a középső bronzkornál fiatalabb a rétegsor).*

A 2. kérdésben arra voltam kíváncsi, hogy mit gondolnak: „Hogyan épült?”

Itt a szerszámokról beszélgettünk. Ezek közül már csak néhányat ismertek, használatukat kevésbé tudták. A velemi nagy bronzkincsből is ismert bronz fejszéről, a favágásról, a fa hasításáról, a fűrészről, a fa darabolásáról, a csapolásról, és a pergő fúróról. Megbeszéltük, hogy miért kellett a fa törzsét beépítés előtt – netán az erre is alkalmas bronz sarlóval – lekérgezni. Kézbe is vehették a benyelezett kőbaltát és az urnamezős kori bronzvéső / balta / fejsze másolatát. Képeken mutattam korabeli, pl. a görög Kápolnadombon feltárt bronz fűrészlapról és a pergő fúró rekonstrukcióját (annak régész által fellelhető, agyagból vagy kőből készített „lendkerekét”), illetve középkori ábrázolását.

A 3. kérdésben azt firtattam, hogy milyen hiányérzetük van. Konkrétan: „Mi hiányzik Neked belőle? (Gondolj, egy mai épületre!)”

Helyesen mutattak rá az alábbiakra: az ajtó és az ablakok nyílásának zárása, berendezési tárgyak (bútorok), más tárgyak, emberek.

Ezt követően hamar túléptünk a nyílások bőrrel történi elfedési módján és az elhúzható valamint a bőrzszerén nyíló ajtókról értekeztünk röviden. Itt került volna sor az írott források közül a Homérosznak tulajdonított Iliász és Odüsszeia általam kiemelt részleteinek felolvasására, amelyek a székről, asztalról, láb számolyról, ruhás ládáról szólnak. Idő hiányában azonban erre nem került sor. Megbeszéltük, hogy ezek közül a berendezési tárgyak közül a mi időjárási viszonyaink között

1. ábra: Késő bronzkori lakóház oldalnézete (A szerző felvétele)

2. ábra: A késő bronzkori lakóházat tanulmányozó gyerekek (A szerző felvétele)

3. ábra: A késő bronzkori lakóház bájazatát tanulmányozó gyerekek (A szerző felvétele)

mi maradhat meg, azaz mit ismerhetünk meg a régészeti ásatáson. De arról is beszéltünk, hogy a szombathelyi Oladi plató rézkori baltás istene ugyanolyan támlátlan trónuson ült, mint a mezopotámiai pecséthengerek ábrázolásain a városállamok királyai, avagy a piramisok ábrázolásain a fáraók. Hogy Tutankhamon (Kr.e. 1333 – 1324 között uralkodott) épségben megmaradt, 1922-ben feltárt sírjából az 5398 db tárgy között a korszak valószínűleg minden bútortípusát megtaláljuk. Ágyakat és kereveteket, négy lábú, karfás és háttámlás valamint összecsukható székeket, ruhatartó ládákat, de főzésre használható, hordozható, edénytartó három- és négy lábú is. A krétai palota, avagy az etruszk sírkamrák berendezése (pl. támlás trón), és falfestményei, a görög vázafestészet ábrázolásai (pl. asztal), a görögök fa ruhásládaik agyag utánzatai és az európai kora vaskori temetkezések emlékei (pl. Hochdorf fejedelmi sírjának bronzlemez kanapéja) hogyan lehetnének a segítségünkre, amikor hitelesen szeretnénk berendezni az épületet. Megbeszéltük, hogy csak nagyon kevés berendezési tárgy nyomát tudjuk régészeti módszerrel (finombontás) megfigyelni. Miután se elszíneződés, se talajba mélyülő része nincs. De vannak szerencsére kivételes esetek, pl. a türkevei Terehalom törmelékdombján feltárt fapalc maradványai.⁹

Mindezek után könnyedén megértették, hogy milyen lehetett egy bronzkor végi lakóház berendezése a velemi Szent Viden.

A 4. kérdésben azt szerettem volna megtudni, hogy szerintük „*Mire használhatták?*” az építményt.

Minden csoport válasza helyes volt, hogy leginkább lakásnak tudják elképzelni és részben munkahely (pl. szövés), de kisebb, a néhány napi szükségletet kielégítő nyersanyagok tárolási helye (egy-egy részben földbeásott edényben / falra akasztott zsákban gabona vagy gyógynövény¹⁰) is lehetett.

Az úttól távolabb, az urnamezős házon túl, egy hídon történő átkelést követően érünk a kelta emlékhöz. Ez egy Sárvár határában, a 84. számú elkerülő út nyomvonalában 2004-ben feltárt építmény rekonstrukciója. Szilasi Attila Botond régész-technikus dokumentációja és tervei alapján készült. Ugyanő publikálta is a Gyöngyös-partján található, több évszázadon át élő település anyagát.¹¹ Úgy gondolom azonban, hogy nagy hiba volt a velemi szent Vid hegy lábánál, egy európai hírű kelta lelőhely mellett egy sárvári és nem egy helyi épület rekonstrukcióját elkészíteni. Ugyanakkor tolerálható, hiszen ilyen típusú építmények minden korabeli európai faluban állhattak.

Az 1., „*Miből épült?*” kérdésre a gyerekek válasza: fa (rönk), agyag (padló és a fal belső tapasztása), nádtetős. (5. ábra) Sárváron ez utóbbi a Rába és a Gyöngyös áradmányos és pangó vízrészein elképzelhető, különösen az agyagtapasztások lenyomata alapján. A Szent Vid közelében nád azonban nagy mennyiségben régebben sem volt. A Novákfalva melletti mini-égerláp (lásd fent) és kis patakok ehhez nem szolgáltatott elegendő nyersanyagot. A természet rozs szalmája azonban Velemenben is nagy mennyiségben állhatott rendelkezésre. A gyerekeknek (6. ábra) az is feltűnt,

4. ábra: A késő bronzkori lakóház belsejének részlete (A szerző felvétele)

5. ábra: A kelta raktárépület külső nézete (A szerző felvétele)

hogy a nádtetőn tenyészik a gaz (5. ábra) és megértették, ha ezt hajdanában is megengedték volna, akkor előbb-utóbb beázott volna az építmény.

A szintén 2002-ben Sárvár határában, a 84. és a 88. számú utak épülő csomópontja közelében, a Rába teraszán első alkalommal készített pollenanalízis összegzéseként Sümegi Pál¹² megállapította: *A jégkört követően domináns elemként a tölgy (Quercus), hárs (Tilia), fűz (Salix) jelentkezett, de viszonylag jelentős arányban kerültek elő a fenyőfélék virágporszeméi is. A sárvári szelvény esetében csakúgy, mint a többi megyei elkerülő autópálya felépítésénél, a fenyőfélék regionális (alpi) származású szennyeződése jelentős volt. A pollenkép alapján ebben az időszakban már egy holocén korú, kemény- és puhafás ligeterdei elemekkel kevert galériaerdő vette körül a morotvatavat.*

A 2. kérdés a következő volt: Hogyan épült?

Természetesen itt is ugyanazokat az eszközöket és módszereket alkalmazták, mint közel ezer évvel korábban. A gyerekek azonnal „kiszúrták” és szóvá tették, megkérdezték, hogy miért van belül az agyagtapasztás alatt ma használatos tetőcserep és drótháló. (7. ábra) Sőt, azt is észrevették, hogy a tetőszerkezet lécezéséhez a nádat U-szegekkel, mai csavarokkal és dróttal rögzítették. Erre azt válaszoltam: nos, igen. Egy épületet rendszeresen karban kell tartani, akkor nem látszanak a modern anyagok, amit egyébként egy igazi régészeti parkban nem is szabad használni. Ez is azt bizonyítja, hogyha lett volna a kivitelezéskor egy szakember, azaz régész a helyszínen, ilyen nem fordulhatott volna elő.

A 3. kérdés ugyancsak a hiányérzetükre vonatkozott. Vagyis: *„Mi hiányzik Neked belőle? (Gondolj, egy mai épületre!)”*

Szintén a nyílászáró (ajtó), a belső berendezés (polcok, ládák, edények), a tárgyak (eszközök, szerszámok, fegyverek), és esetleg a viseletben megjelenő emberek mellőzését nehezményezték.

A 4., *„Mire használhatták?”* kérdésre, némi bizonytalankodást követően – miután megértették az ablak és a fény jelentőségét, és tároló épületre / istállóra következtettek. Ekkor meséltem el, hogy a régészet segédtudományai (történeti állat- és növénytan, palinológia¹³, kémia) segítségével – természetesen megfelelő mintákat és rendszereszerűen véve – ma már meg tudjuk válaszolni, hogy állatokat tartottak-e ebben az épületben. A magas foszfáttartalom ugyanis az állatok ürülékére, azaz az istállóra, az állatok elzárására utalna. A helyet azonban elképzelhetjük élelmiszerraktárként (pl. tartósított, sózott, füstölt hús, gabona, gyümölcs) vagy eszközök (eke, kapa, kasza, sarló stb.) raktárként is.

Ilyen kiállított tárgyrekonstrukciók vagy ezek fotótáblóinak – akár Miske Kálmán (1860 – 1943) remek és nemzetközi hírű könyve¹⁴ – felhasználásával a Régészeti Témapark tematikáját lehetett volna valódi tartalommal megtölteni és nem üres, élettelen építményeket mutogatni.

Mindkét esetben azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fenyőt nagy valószínűséggel sem a velemi Szent Viden az urnamezős időszakban, sem Sárvár határában a kelta korban építőanyagként szinte biztosan nem használták. Ennek valószínűsége

6. ábra: A kelta raktárépületet tanulmányozó gyerekek (A szerző felvétele)

7. ábra: A kelta raktárépület belsejének részlete (A szerző felvétele)

gét a feltárásokon talált szenült famaradványok sem igazolják. Ilyen minták feldolgozása ugyanis nem történt meg, így ilyen adatok publikálva sincsenek. Márpedig a tudománynak tényekre, és nem a dolgok könnyebbik végének megfogására kell épülnie.

A két épület közé, egy ma már alig működő, de még vízenyős árok fölé, hiszen vízinövények ebben ma is tenyésznek, ismét fenyőből egy rönkhidat építettek. Ezen kelhet át az érdeklődő az urnamezős lakóépülettől a kelta tárolóépület és a játszótér felé. Kár azonban, hogy a jó ötletet elrontották. Ugyanis a két parton nyugvó részek alá – hogy megakadályozzák a fák elrothadását – betonpillérekkel építettek, és nem nagyméretű vagy szárazan rakott kőből készítették el ezeket. A mai Görögország, a hajdani Mükéné területén 2002 nyarán egy remek bronzkori rekonstrukciót láttam, ami teljes egészében nagyméretű (küklöpikus) kövekből állt. (8. ábra) Márpedig palaközet bőséggel áll rendelkezésre a Temapark közelében.

A foglalkozás végére, a gyerekekkel közös munkával (9. ábra) a két üres épületet – képzeletben – megtöltöttük a hajdani élet tárgyaival. A korrekt ismeretátadásnak és a bemutatásnak ugyanis egyik sarkalatos pontja a szakmai megalapozottság. Ezek után azt is remélem, hogy ilyen végiggondolatlan és hiteltelen rekonstrukciókra sem a megyénkben, sem az országban többet egy fillért sem költenek – gondolok itt természetesen bármely évszázad történelmének megjelenítésére.

JEGYZETEK

- 1 Lásd erről MARTON Erzsébet: Régészeti park volt Velemben. – *Savaria, a Vas megyei múzeumok Értesítője, Pars archaeologica* 24/3. (1999) 425–435.
- 2 Máig befejezetlen doktori témájának tárgya a hely Bándi – Fekete időszakban történt ásatásának feldolgozása. Megkérdőjelezhetetlenül Ő volt a legalkalmasabb egy házrekonstrukció stb. elkészítésére, annak kivitelezése levezénylésére.
- 3 Eredetileg 3 táblát állíttattam, mint a Vas megyei múzeumok szervezetének igazgatóhelyettese, régészeti osztályának vezetője. A pénzügyi fedezetet a Savaria Múzeum illetve Figler András (1955–2010) jóvoltából a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Budapest) biztosította. A táblák szövegét jómagam írtam és szerkesztettem, terveztem és kiviteleztem, mindenfajta ellenérték nélkül. Egy-egy tábla állt a platón (2015-ben már minden darabja eltűnt), a Cserkész-, majd Úttörő tábor közelében, a teraszon, a mélyútban (még e sorok írásakor is épésben van), valamint a hegy lábánál, a patak és a gyalogút mellett (ez már romos állapotban van, de még minden eleme ott található).
- 4 Lásd a *Köszeg és Vidéke* 2013. évi november 13-i számának címlapját.
- 5 *Gyűjtő a velemi Szent Vid-hegy lábánál*. Vezető Kern István magángyűjteményében. Köszeg, 2013.
- 6 *Aranykincs a velemi Szent Vidről*. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében. Budapest, Archaeolingua, 2015.; *The Golden Treasure from Szent Vid in Velem*. The Costume of a High-Ranking Lady of the Late Bronze Age in the Light of New Studies. Series Minor 36. Budapest, Archaeolingua, 2015.

8. ábra: Egy bronzkori híd rekonstrukciója, Görögország (A szerző felvétele)

9. ábra: A látottak megbeszélése (Veress Judit felvétele)

- 7 A részletes közlést lásd SÜMEGI Pál et alii: Settlement pattern in the Velem–Szent Vid area. – In: Zatykó, Cs. – Juhász, I. – Sümege, P. (Eds.) *Environmental archaeology in Transdanubia*. Varia Archaeologica Hungarica XX. Budapest, 2007. 281–307.
- 8 SÜMEGI Pál: Az utolsó 15000 év környezeti változásai és hatásuk az emberi kultúrákra Magyarországon. – In: Ilon G. (szerk.): *A régésztechnikusok kézikönyve*. Szombathely, 1998; Sümege Pál – Bodor Elvira: Sedimentological, pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl. – In: Poroszlai, I. – Vicze, M. eds. *Szászhalombatta Archaeological Expedition*. Budapest, Archeolinqua, 2000. 83–96
- 9 Csányi Marietta – Tárközi Judit: Túrkeve–Terehalom. – In: Raczky P. (Dir. techn.) *Le bel Age du Bronze en Hongrie*. Mont Bauvray–Budapest, 1994. 159–165.
- 10 Ilon Gábor – Sümege Pál et alii: Ember alkotta környezet Szombathely határában a kora rézkorban. – *Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője*, 28. (2004) 231–254.
- 11 Szilasi Attila Botond: Kelta település részlete Sárvár határában. – *Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője*, 30. (2006) 231–290. Az épület rekonstrukciós rajza, ami a kiviteli terv alapja volt a 37. táblán látható.
- 12 SÜMEGI Pál: Jelentés a Sárvár, Faképi-dűlőben kialakított szelvény pollenanalitikai vizsgálatának eredményeiről. Kézirat. Szeged, 2002.
- 13 A pollenekkel foglalkozó biológiai tudomány, amelynek legfontosabb segédeszköze a mikroszkóp.
- 14 *A Velem szt. vidi őstelep. I. A harácsolts leletek leírása*. Bécs, 1907. (németül 1908.) A Vasvármegyei Múzeum régész igazgatója, valamint a kőszegi Szülőföldismereti Múzeum egyik alapítója volt.